

FTAXP 89.01.94

<https://doi.org/10.56132/2791-3368-2025-4-64-81-99>**М.К. Рсаев, А.А. Булатбаева**

Farabi University, Алматы, Қазақстан

E-mail: rsaevi@mail.ru

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ЖАҒАНДАНУ ЖАСТАРҒА МЕНТАЛДЫ ТЕРРОРИЗМ ӘСЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ЫҚПАЛ ЕТУІНІҢ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Бұл мақалада цифрландыру мен жағандану жағдайында студент жастарының санасына менталды терроризмнің қалыптасуы мен ықпал ету ерекшеліктері кешенді түрде қарастырылады. Қазақстандық төрт жоғары оқу орнынан шамамен төрт жүз студент қамтылған эмпирикалық зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, жастардың ақпараттық-психологиялық манипуляцияларға бейімділігін айқындайтын әлеуметтік-педагогикалық, психологиялық және мәдени факторлар жан-жақты талданады. Жас ерекшеліктеріне байланысты қабылдау мен қарсылық деңгейінің айырмашылықтары көрсетіліп, статистикалық деректер теориялық тұжырымдамалармен салыстырылды. Сонымен қатар, зерттеуде студенттердің сыни ойлау қабілетінің төмендігі, медиасауаттылық деңгейінің жеткіліксіздігі және өзін-өзі тану дағдыларының әлсіздігі менталды терроризмге осалдықты күшейтетіні дәлелденді. Мақаланың ғылыми жаңалығы ретінде студент жастарға бағытталған әлеуметтік-педагогикалық превенцияның әдістемелік үлгісі ұсынылады. Бұл үлгі эдвайзерлер мен жоғары оқу орны оқытушыларына арналған нақты практикалық ұсыныстарды қамтып қана қоймай, білім беру ортасында қолдануға бейімделген. Зерттеу қорытындылары ұлттық қауіпсіздікті нығайтуға ғана емес, сонымен бірге халықаралық білім беру кеңістігінде жастардың тұрақтылығы мен әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз етуге бағытталған. Сонымен бірге алынған нәтижелер педагогикалық тәжірибеге енгізуге қолайлы және заманауи білім беру саясатына ықпал ететін маңызды ғылыми-тәжірибелік үлес болып табылады.

Түйінді сөздер: цифрландыру, жағандану, менталды терроризм, студент жастар, ақпараттық қауіпсіздік, сыни ойлау, медиасауаттылық, әлеуметтік бейімделу, ұлттық қауіпсіздік, әлеуметтік-педагогикалық превенция.

Кіріспе.

Қазіргі студент жастар шынайылық пен медиалық конструкция арасындағы шекаралар жойылып бара жатқан үздіксіз ақпараттық қысым жағдайында өмір сүреді. Ақпараттар легінде, трендтер мен цифрлық бейнелер арасында жастар тек өзінің дүниетанымын қалыптастырып қана

қоймай, сонымен қатар жасырын психологиялық ықпалдың нысанына айналуға. Аландаушылықтың артуы, құндылықтар жүйесінің бұзылуы, манипуляцияларға бейімділік секілді құбылыстармен біз жиі кездесеміз. Бұл үдерістерді елемеге болмайды – олар терең талдау мен педагогикалық араласуды талап етеді. Қазақстандық ғалымдар да студент жастардың психологиялық осалдығын арнайы зерттеулерде қарастырған. О.Х. Аймағанбетованың жетекшілігімен жүзеге асқан жобада полиграф негізінде студенттердің радикалистік көңіл-күйге бейімділігін анықтауға бағытталған психофизиологиялық диагностиканың жаңа үлгісі жасалды [1]. Бұл тәжірибе жастар санасының жасырын қауіп-қатерлерге сезімталдығын көрсетіп, алдын алу шараларын жүйелеудің қажеттілігін айқындады.

Материалдар мен тәсілдер.

Осы тұрғыда менталды терроризм – адамның санасына ақпараттық, идеологиялық және психологиялық құралдар арқылы жасалатын деструктивті ықпалдың жаңа түрі ретінде көрінеді. Бұл зерттеуде біз Ульрих Бектің материалдық емес қауіптердің күшеюіне ерекше назар аударатын «қауіп-қатер қоғамы» тұжырымдамасына [2], сондай-ақ Мануэль Кастельстің қоғамдық сананы басқарудағы цифрлық желілердің рөлін көрсететін ақпараттық билік теориясына сүйенеміз [3]. Бұл екі тәсіл де цифрландыру мен жаһандану жағдайында адам санасының көрінбейтін, бірақ жүйелі әсерлерге осалдығы – қазіргі заманның негізгі қауіп-қатерлерінің бірі екендігін атап көрсетеді, әсіресе жастар үшін.

Желілік технологиялар, әлеуметтік медиа мен цифрлық платформалар тек коммуникация құралдары ғана емес, сонымен бірге манипулятивті әрі мағынаны бұрмалайтын мазмұндарды тарату арналарына айналып отыр. Жастар цифрлық ортамен тұрақты өзара әрекетте бола отырып, жасырын идеологиялық және эмоциялық ықпалға ұшырайды. Е. Морозовтың пікірінше, сырт көзге еркін таңдау мен ақпараттық алуан түрлілік ретінде көрінетін жағдай, шын мәнінде цифрлық бақылау мен алгоритмдік манипуляция архитектурасын жасырып, тоталитарлық бақылау жағдайында автономия иллюзиясын қалыптастырады [4]. Бұл цифрлық орта адамның күнделікті тіршіліктегі күйбең тірліктен босатудың орнына, жалған таңдау иллюзиясын жасап, жасырын идеологиялар мен алгоритмдік қысымдардың ықпалын күшейтеді дегенді білдіреді. Осыған ұқсас құбылыстар Қазақстанда да байқалған: студенттердің толеранттылық/интолеранттылық профилдері ақпараттық орта қысымымен өзара байланыс беретіндігі эмпирикалық тұрғыда дәлелденген [5].

Ақпараттық мәдениеттің қалыптаспауы, ақпарат көздерін талдау дағдыларының жетіспеуі және индуктивтіліктің жоғары деңгейі – студенттердің менталды терроризм түрлеріне осал болуына әсер етеді. З. Бауман атап өткендей, «ағымдағы заман» жағдайында тұрақты бағдарлар жойылады, ал тұлға үнемі бейімделуге мәжбүр болып, терең мағыналарды сырттан таңылған мінез-құлық модельдерімен алмастырады [6]. Нәтижесінде

жастардың отбасында және жақын орталарында қалыптасқан құндылықтық бағдарлары жойылып, сыртқы «сәттілік стандарттарын» қабылдайды. Бұл дегеніміз әлеуметтік-экономикалық жағдай сырт көзге тұрақты көрінгеннің өзінде де психологиялық тұрақтылықтың әлсіреуіне алып келеді.

Классикалық әлеуметтік-педагогикалық зерттеулерде бала мен жасөспірімдердің әлеуметтікке қарсы мінез-құлқының қалыптасуына ықпал ететін негізгі факторлар ретінде отбасылық орта мен әлеуметтік жағдайлар баса көрсетіледі. Мәселен, Хиншоудың деректері бойынша, фрустрацияға толы әрі құрылымсыз орта ата-аналардың әлеуметтікке қарсы мінез-құлықтарымен ұштасқанда баладағы агрессия мен тәртіп бұзушылықтардың катализаторына айналады [7]. Яғни, дисфункционалды отбасы бала санасындағы бастапқы осалдықты қалыптастырады, ол кейіннен сыртқы ақпараттық ықпалмен күшейіп кетуі де мүмкін.

Сонымен қатар, бұрын жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, кең әлеуметтік контекст – кедейлік деңгейі, тұрғылықты аудан, үстемдік ететін қоғамдық нормалар секілді факторлар агрессиялық бейімділіктің қалыптасуына әсер етуі мүмкін.

Отбасының күйреуінен туындаған эмоционалды күйзеліс пен фрустрация балаларда ауырсыну мен үмітсіздік сезімін туғызады. Қоғамдық ортада кеңінен таралған агрессиялық мінез-құлық үлгілері балалардың жауап ретінде агрессивті әрекетке баруына себеп болуы мүмкін [8]. Мәселен, телехабарлар мен киноларда жиі көрініс табатын зорлық-зомбылық көріністері жастарға үлгі ретінде ұсынылады.

Осылайша, қолайсыз орта мен зорлық-зомбылық элементтері бар медиа контенттің тұрақты ықпалы мінез-құлықтың бұзылуына және тұлғалық деформацияға алып келуі мүмкін.

Сонымен қатар, голландиялық зерттеушілер К. Фиккерс пен Дж. Петровски отбасылық қақтығыстың жоғары деңгейі кезінде медиа зорлық-зомбылықтың әсері айтарлықтай күшейетінін және керісінше, тұрақты отбасылық орта агрессивті медиа бейнелердің әсерін әлсірететінін, осылайша жасөспірімдердің деструктивті әсерлерге төзімділігін қалыптастыруда қорғаныс факторы ретінде әрекет ететінін анықтады [9]. Ұқсас нәтижелер Қазақстанда да алынған: полиграфологиялық зерттеулер мен сауалнамаларды үйлестіре отырып, студенттердің радикалистік көңіл-күйге бейімділігін диагностикалаудың кешенді тәсілдері сыналған [10]. Бұл тұрақты отбасы агрессивті медиа мазмұнының теріс әсерін жеңілдететін негізгі буфер екенін тағы да растайды.

Отбасылық факторлардан басқа, психологиялық, әлеуметтік және әлеуметтік-мәдени айнымалылардың едәуір саны баланың мінез-құлықындағы кері өзгерістерін, кейінірек ересек жаста психопатияны немесе асоциалды тұлғалық бұзылыстарды дамыту ықтималдығын арттырады. Төмен әлеуметтік-экономикалық мәртебе, кедей аудандар, стресс, депрессия балада әр түрлі психологиялық тұрғыда кері өзгерістерін дамыту ықтималдығын арттырады [8, 900-бет].

Алайда, қазіргі таңда жастар арасында ақпараттық-цифрлық ықпалға тәуелді антиәлеуметтік мінез-құлықтың жаңа моделі қалыптасып келеді. Мұның дәстүрлі психоәлеуметтік факторлардан айырмашылығы, бұл жерде негізгі қауіп физикалық емес, цифрлық платформалар мен медиа инфрақұрылым арқылы таратылатын когнитивті-эмоциялық агрессия.

Американдық психолог Джен Твенге жүргізген зерттеулері көрсеткендей, әлеуметтік желілерді көп пайдалану алаңдаушылықты арттырады, өзін-өзі бағалауды төмендетеді және өзін цифрлық кеңістікте таратылатын қол жетпес «идеал бейнелермен» үнемі салыстырудың әсерін тудырады [11]. Бұл әлеуметтік ортаның трансформациясын – сырттан танылған стандарттардан ішкі қысымға ауысуын сипаттайды.

Постмодерн әлеуметтануының ірі өкілі Зигмунт Бауман цифрландыру мен жаһандану дәуірінде дәстүрлі құндылықтардың орнына тұтынушылық ғұрпы мен жылдам табысқа ұмтылу жастардың басты бағдарына айналғанын атап өтеді. Нәтижесінде, жастарда берік моралдік негізі жоқ, үстірт тұлғалық сәйкестік қалыптасады [6, 145 бет]. Табыс пен мойындау сандық категорияларға айналған әлемде жастар бірте-бірте бағдарсызданып, жаңа технологиялар мен мода арқылы психикалық қысымға қажетті негіз жасайды.

Неміс-кореялық философ, Берлин өнер университетінің профессоры Бюнг Чуль Хан зорлық-зомбылықтың, манипуляцияның және цифрлық мәжбүрлеудің көрінбейтін түрлері туралы жазады, сонымен бірге болмыстың терең мағынасынан бас тартуға баса назар аударады. Қазіргі заманғы адам өзін үнемі өнімді, табысты, сымбатты болуға мәжбүрлейді – бұл психологиялық қысымның аса күшті механизміне айналады. Адамдар өздерінің жеке мәліметтерін, қалауларын, эмоцияларын ерікті түрде жариялап, әлеуметтік желілер, контенттер мен трендтер арқылы манипуляцияның объектісіне айналады [12]. Цифрлық орта адамның психологиялық шаршауын және сырттан қойылған нормаларға бағынуын байқамай, табысқа жету үшін өз еркімен өзін-өзі пайдаланатын еркіндік елесін тудырады.

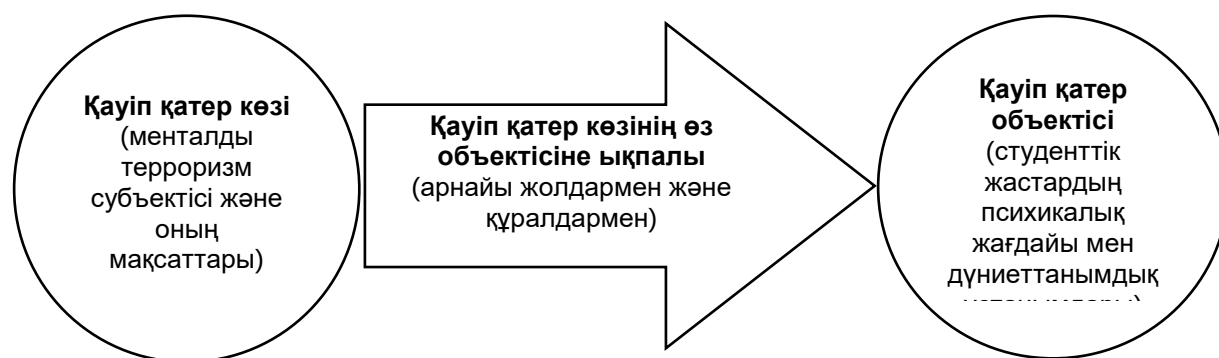
Гарвард бизнес мектебінің профессоры, әлеуметтік философы Шошана Зубофф өзінің «*The Age of Surveillance Capitalism*» атты еңбегінде цифрлық бақылау, манипуляция және менталды бағындыру формаларын сипаттайды. Оның пайымдауынша, Google, Facebook, TikTok секілді платформалар пайдаланушылардың жүріс-тұрысы туралы деректерді жинап, олардың іс-әрекетін болжау, бағыттау және бақылау үшін пайдаланады және бұл адамның санасыз қатысуы арқылы жүзеге асады [13]. Бұл – физикалық емес, нәзік психологиялық оккупация, адамның өз бетінше ойлау қабілетіне нұқсан келтіру. Бұл — менталды терроризмнің айқын белгісі. Мұндай терроризм тыйым салу арқылы емес, алгоритмдер мен гиперреалды ақпараттық орта арқылы сананы басқару түрінде көрініс табады.

Осылайша, XX ғасырда білім алушылардың девиантты мінез-құлқы негізінен әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздық, отбасы дисфункциясы, агрессиялық медиаконтент секілді сыртқы факторлармен түсіндірілсе, XXI

ғасырда ақпараттық-психологиялық қысым алдыңғы орынға шығады. Бұл қысым менталды терроризм түрінде көрінеді: әлеуметтік желілердегі манипуляциялар, бөтен идеяларды тану, құндылықтарды алмастыру, және қабылданбаудан қорқу сезімін қалыптастыру. Бұл жағдай педагогикалық профилактиканың жаңа тәсілдерін талап етеді. Яғни жастардың сыни ойлауын, өзін-өзі тануын және психологиялық тұрақтылығын дамыту қажет.

Осыған байланысты, менталды терроризмді әлеуметтік-психологиялық феномен ретінде қалыптасуы қажет деп есептейміз. Кез келген күрделі әлеуметтік әсер сияқты, менталды терроризмнің де субъектісі – қауіп-қатер көзі, әсер ету технологиясы мен құралы, сондай-ақ объектісі – оның әсері бағытталған объектісі бар. Осы зерттеу контекстінде студенттік жастар ең алдымен және олардың психикалық жағдайы мен дүниетанымдық көзқарастары тұрғысынан менталды терроризмінің бас объектісі болып табылады. Бұл модель келесі суретте бейнеленген (1-сурет).

1 сурет – Студенттік ортадағы менталды терроризмнің құрылымы

Психикалық терроризмнің психологиялық механизмін тереңірек түсіну үшін классикалық тұлға теориясына жүгіну маңызды. 3. Фрейдтің атақты психоаналитикалық тұжырымдамасына сәйкес, адамның мінез-құлқы жеке тұлғаның психикалық құрылымының немесе жанның үш негізгі құрамдас бөлігінің өзара әрекеттесуіне байланысты: Ид, Эго және Суперэго [14]. Ид - жеке тұлғаның бірінші құрамдас бөлігі және ерте нәрестелік шақта пайда болатын инстинктивті импульстардың көзі болып табылады. Бұл импульстар туа біткен сипатқа ие және екі қарама-қарсы түрге жатады:

- 1) Өмір инстинкті – либидоны қалыптастыратын және өмірлік энергияны қамтамасыз ететін конструктивті импульстар;
- 2) Өлім инстинкті – агрессияға, бұзылуға және ақырында өлімге бағытталған деструктивті ұмтылыстар.

Кейіннен, өмірінің алғашқы бірнеше айы өткен соң, балада жеке тұлғаның екінші құрылымы – Эго қалыптасады. Эго жеке адамның әл-ауқаты мен өмір сүруін бір мезгілде қамтамасыз ету үшін Идтің бейсаналық импульстары мен сыртқы әлемнің шындығы арасында делдал ретінде әрекет етеді. Бала өсіп, қоғам мен ата-анасы оған не болуы керек және не болмауы

керек екендігі туралы ережелерді біртіндеп үйреткен кезде, балада бірте-бірте жеке тұлғаның үшінші құрылымы – Суперэго қалыптасады. Суперэго – қоғамның тыйым салулары мен моральдық құндылықтарын интернализациялаудың нәтижесі [8, 159].

Жоғарыда айтылғандардың негізінде жастарға ішкі моральдық бағдар және психологиялық иммунитеттің негізі ретінде Суперэгоның оң аспектілерін қалыптастыру маңызды болып табылады. Дамыған Суперэго - Эгоның бейсаналық болуы немесе оның сүзгіден өтпеуі мүмкін импульстарды реттей алатын ішкі бақылаудың қалыптасуына ықпал етеді. Суперэгоның әрекет ету механизмі деструктивті немесе асоциалды деп қабылданатын ниеттерді басып, Эгоға қысым жасау арқылы жүзеге асады. Осы тұрғыда Суперэгоны жою және құндылықтарды сыртқы идеологиялық қысым арқылы ауыстыру менталды терроризмнің негізгі мақсаттарының біріне айналады.

Сонымен қатар, балалық шақтағы негізгі қорғаныс факторларының бірі – кем дегенде бір ата-ана эмоционалды жылулық пен тұрақтылықты көрсететін, қолдау көрсететін отбасылық ортаның болуы. Бұл бала мен ересектердің арасында тұрақты бауырмашылдықты қалыптастыруға мүмкіндік береді. Дегенмен, қорғаныс факторы әрқашан тек оң тәжірибе арқылы көрінбейді. Керісінше, стресстік жағдайларды сәтті жеңу, өзін-өзі бағалау, өзіне деген сенімділік сезімін дамытуға және осылайша ішкі күш ретінде әрекет етуге көмектеседі. Осылайша, кейбір стресс факторлары парадоксалды түрде бейімделу қабілетін нығайта алады, бұл құбылыс – «қатайту әсері» немесе «инокуляция» деп аталады. Мысалы, қыздар ата-ананың қақтығысы және физикалық белсенділік сияқты көптеген психо-әлеуметтік стресстерге әлі толық түсініксіз себептерге байланысты ұлдарға қарағанда осал болады. Басқа тұрақты қорғаныс факторларына алаңдаушылық деңгейінің төмендігі, өзін-өзі жоғары бағалау, жоғары интеллект және академиялық жетістіктер кіреді [8, 131].

Отбасыдан бөлек, білім беру мекемелері де жастардың психикасында қорғаныс механизмдерін қалыптастыруда, сондай-ақ сыни ойлау, медиасауаттылық, идеологиялық және психологиялық манипуляцияға төтеп беру қабілеттерін дамытуда маңызды рөл атқаруы тиіс.

Сыни ойлаудың ең беделді зерттеушілерінің бірі Питер А. Факионе оны былайша анықтайды: *«сыни ойлау – мақсатқа бағытталған, өзін-өзі реттейтін, интерпретацияға, талдауға, бағалауға және қорытынды жасауға негізделген пайым»* [15]. Оның пікірінше, сыни ойлау тек когнитивтік дағдыларды (талдау, түсіндіру, интерпретация) ғана емес, сонымен бірге интеллектуалды адалдықты, ашықтықты және когнитивтік бұрмалауларға қарсы тұруды қамтиды. Факионенің идеяларын дамытқан зерттеушілер Ричард Пол мен Линда Элдер сыни ойлаудың құрылымында *«әмбебап интеллектуалды стандарттарды»* бөліп көрсетеді. Бұл стандарттар кез келген ақпаратты дәлдік, қисындылық және негізділік критерийлері бойынша бағалауға мүмкіндік береді [16]. Олар сыни ойлауды білім беру

процесі арқылы жүйелі түрде дамытылуы тиіс негізгі қорғаныс дағдысы ретінде қарастырады.

Осы бағытты жалғастыра отырып, медиасауаттылық саласындағы қазіргі заманғы зерттеулер білім беру жүйесі тек интеллектуалдық қабілеттерді дамытып қана қоймай, сонымен қатар цифрлық гигиена, медиаконтентті талдау және қазіргі ақпарат ағындарының алгоритмдік табиғатын түсіну элементтерін қамтуы керек екенін атап көрсетеді. Студенттерді жасырын манипуляциялық тәжірибелерді анықтау және медиа ортаны сыни бағалау дағдыларын үйрету әсіресе маңызды болып табылады. Чандлер мен Мандейдің пікірінше, медиасауаттылық бұл жай ғана цифрлық технологияларды пайдалану қабілеті ғана емес, сонымен қатар оны таратудың құрылымын, мақсаттарын және салдарын түсіну арқылы ақпаратпен мағыналы қарым-қатынас жасау қабілеті [17].

Зерттеуші Соня Ливингстоун білім беру жүйесін цифрлық коммуникацияның үнемі өзгеріп отыратын жағдайларына бейімдеу қажеттігін атап өтеді. Оның пікірінше, оқыту ақпараттың шамадан тыс жүктелуіне, алгоритмдік сүзуге және студенттердің цифрлық сәйкестігін қалыптастыруға байланысты жаңа қиындықтарды ескеруі керек [18].

Осы тұрғыда білім беру — ақпаратты берудің құралы ғана емес, ойлауға, күмәндануға және шынайы мен жалғанды ажыратуға үйрететін кеңістікке айналуы тиіс. Цифрлық қысым мен ақпараттық манипуляция жағдайында оқу ортасы студенттерде ішкі тұрақтылықты, сыни ойлауды және медиа гигиенаны дамыта отырып, менталды терроризмге қарсы негізгі тосқауыл бола алады. Ливингстоун атап өткендей, қазіргі әлемде тек білімге ие болу жеткіліксіз — ақпаратты түсіне білу, сүзгіден өткізу және саналы түрде таңдай білу қабілеті әлдеқайда маңызды.

UNESCO құжаттары да осы көзқарасты қолдайды. Онда медиасауаттылықты студенттерге де, оқытушыларға да үйрету басым бағыт болуы тиіс делінген. Атап айтқанда, сыни ойлау, жалған ақпаратты тану және цифрлық мінез-құлықты сана-сезіммен басқару қабілетін дамыту қажеттігі атап өтіледі [19].

Осылайша, сыни ойлау үлгісінен медиа сауаттылық тұжырымдамаларына дейінгі қазіргі заманғы теориялық тәсілдерді талдау жастардың менталды терроризмге төзімділігін қалыптастыруға бағытталған жүйелі әлеуметтік-педагогикалық қызметтің қажеттігін көрсетеді. Бұл ықпал ету тетіктерін терең түсінуді ғана емес, сонымен қатар білім беру ортасына бағытталған практикалық алдын алу құралдарының әзірленуін де болжайды.

Осы мақаланың мақсаты білім беру саласындағы мамандарға жастарда анықталған жас және когнитивтік ерекшеліктерін ескере отырып, студенттік ортада менталды терроризмді алдын алу бойынша әдістемелік нұсқауларды әзірлеу болып табылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізін білім алушы тұлғасын когнитивтік, эмоционалдық және әлеуметтік-мәдени факторлардың өзара әрекеттесу контекстінде қарастыруға мүмкіндік беретін жүйелік және қызметтік

тәсілдері құрайды. Теориялық негіз ретінде А.В. Греков [20] және Л.И. Рожин [21] ұсынған жеке тұлғаның ақпараттық қауіпсіздігі тұжырымдамаларының ережелері пайдаланылды, онда цифрлық қысым жағдайында психиканың тұрақтылығы мен ақпаратты сыни қабылдау қабілетінің маңыздылығына баса назар аударылды. Сонымен қатар, білім беру ортасында оқушылардың девиантты мінез-құлқын алдын алудың психопедагогикалық аспектілеріне қатысты А.В. Карповтың еңбегінде баяндалған ережелер де ескерілді [22]. Мұндай тәсіл жастардың менталды терроризм тәуекелдерін қабылдауы туралы ауқымды түсінік береді.

Зерттеу дизайны эмпирикалық базаның бойлық және көлденең кесінділерін қамтыды, бұл білім беру ортасындағы ағымдағы мінез-құлық бейімділіктерін де, қауіп-қатерлерді қабылдау динамикасын да анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу әдістемесі сандық және сапалық деректерді жинау және талдау әдістерін біріктіретін аралас тәсілге негізделген. Негізгі әдістер ретінде:

- субъективті бағалауларды, пікірлерді және эмоционалдық жауаптарды қамтитын респонденттердің ашық жауаптарының контент-талдауы;

- SPSS 26.0 бағдарламалық пакетін пайдалана отырып деректерді статистикалық өңдеу пайдаланылды.

Психологиялық ерекшеліктерді және менталды терроризмге осалдықты диагностикадан өткізу үшін келесі валидацияланған және апробацияланған әдістемелер қолданылды:

- С.Н. Ениколопов, Н.П. Цибульский бейімдеген «Басс-Перри» агрессия деңгейін диагностикалау сауалнамасы;

- «ПМТ» - «Менталды терроризмге бейімділік» диагностикалаудың авторлық әдістемесі (А.А. Булатбаева, М.К. Рсаев);

- С.В. Клаучек пен В.В. Деларю тестінің модификациясы негізінде Е. Мерзлякова әзірлеген және апробацияланған тұлға индуктивтілігін диагностикалау әдістемесі;

- Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы әзірлеген деструктивті (экстремистік) мінез-құлыққа бейімділікті анықтауға арналған сауалнама.

Әлеуметтік-психологиялық талдау «Google forms» платформасы арқылы респонденттерге онлайн форматта сауалнама жүргізу әдісі негізінде жүргізілді.

Статистикалық айырмашылықтарды тексеру үшін «Студенттің» t-критеріі және корреляциялық талдау қолданылды. Нәтижелер төменгі және жоғарғы курс студенттері арасындағы менталды терроризм қауіпін бағалауда елеулі айырмашылықтардың бар екенін көрсетті ($t=2,13$; $p < 0,01$), сондай-ақ респонденттердің жасы мен сыни ойлау дағдыларының қалыптасу деңгейі арасында оң корреляция байқалды ($r=0,47$ ($p < 0,05$), яғни когнитивті төзімділіктің жас ерекшеліктеріне байланысты динамикасын растайды. Бұл жоғарғы курс студенттерінің ақпараттық қауіптерді көбірек білетінін және

манипуляцияларды тани алатынын, ал төменгі курс студенттеріндегі ақпаратты қабылдаудың осалдығын көрсетеді.

Әрі қарай, көрнекілік үшін жүргізілген зерттеудің нәтижелерін көрсететін эмпирикалық деректер берілген. Диаграммалар талдау барысында анықталған негізгі заңдылықтарды көрсетеді.

Іріктеме сипаттамасы.

Зерттеуде Қазақстанның жоғары оқу орындарына стратификацияланған іріктеу пайдаланылды.

Зерттеу іріктемесі Қазақстанның төрт жетекші университетінің бакалавриат студенттерінен құралды. Респонденттердің жасы 17 жастан 21 жасқа дейін. Таңдау кезінде жынысы, этникалық тегі (студенттердің менталитетін ескеру) және ақпараттық кеңістікке қатысу деңгейі сияқты параметрлер ескерілді.

Жас ерекшелігі бойынша:

- 17–18 жас – 30%;
- 19–20 жас – 45%;
- 20–21 жас – 25%.

Жыныстық қатынасы бойынша:

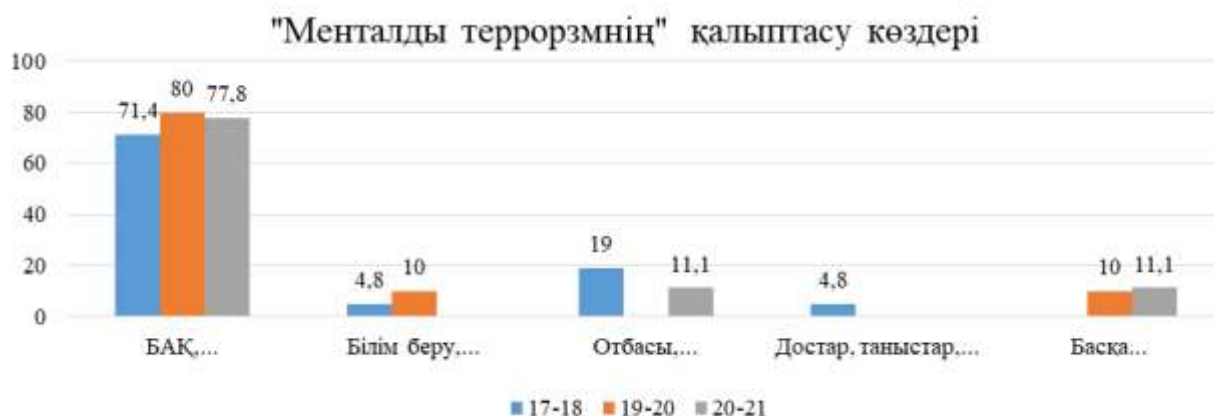
- әйелдер – 60%;
- еркектер – 40%.

Барлық қатысушылар зерттеу мақсаты туралы алдын ала ақпарат алып, жазбаша келісімдерін берді. Студенттер әртүрлі мамандықтар бойынша оқиды: гуманитарлық, техникалық және медициналық бағыттар.

Зерттеу нәтижелері сандық көрсеткіштерге ғана емес, сонымен қатар әсер ету деңгейі, алаңдаушылық, медиасауаттылық және идеологиялық қысымға қарсы тұруға дайындық сияқты сапалық сипаттамаларды түсіндіруге негізделген.

Нәтижелер және талқылау.

Сауалнама деректерін талдау студенттердің 70%-дан астамы менталды терроризмді БАҚ және әлеуметтік желілер арқылы сананы манипуляциялаумен байланыстыратынын көрсетті. Дегенмен, көпшілігі оның саяси немесе идеологиялық негізін түсінбейді, бұл қауіптің мәнін фрагменттік түсінуді көрсетеді. Бұл деректер цифрлық ақпараттық ортаның деструктивті мағыналар мен манипуляциялық стратегияларды таратудың негізгі арнасына айналып бара жатқанын растайды. Сонымен қатар, отбасы мен білім беру мекемелері сияқты институттар қауіп-қатерді қабылдауда қосалқы рөл атқарады. Бұл олардың ақпараттық-ағартушылық жұмысына қатысуын күшейту қажеттігін көрсетеді. Көрсетілген деректер 1-диаграммада бейнеленген.

1 диаграмма – «Менталды террорзмнің» қалыптасу көздері

Сыни ойлау құралдары бойынша алынған деректер студенттердің ақпараттық өрісіне әлеуметтік желілер мен БАҚ үстемдік еткен кезде олардың келіп түсетін ақпаратты сыни қабылдау деңгейі жеткіліксіз болып қала беретінін көрсетеді. Мұны сыни ойлау құралдарының жиі қолданылатын құралдары талданатын екінші диаграмманың нәтижелері растайды. Ақпаратты когнитивті сүзудің және медиасауаттылықтың төмен деңгейі жастарды индукция мен идеологиялық манипуляцияға осал етіп, менталды терроризмнің қаупін күшейтеді. Ең жиі қолданылған әдіс дереккөзді тексеру (жоғарғы курс студенттерінде 78%, бірінші курс студенттерінде 48%) болып шықты, бұл дағдыны негізінен жоғары курс студенттері көрсетеді. Респонденттер ақпарат талдауы (25%-ға дейін), хабарламалардың мотивтері мен мақсаттарын бағалау (20%-ға дейін) және медиасауаттылықтың негіздері (30%-ға дейін) сияқты когнитивтік стратегияларды сирек қолданады. Бұл деректер студенттердің көпшілігінде сыни ойлау құралдарының шектеулі екенін көрсетеді және тиісті оқыту тәжірибесін жүйелі түрде енгізу қажеттілігін көрсетеді.

2 диаграмма – Студенттердің ақпаратты бастапқы қабылдау кезінде сыни ойлау құралдарын пайдалануы

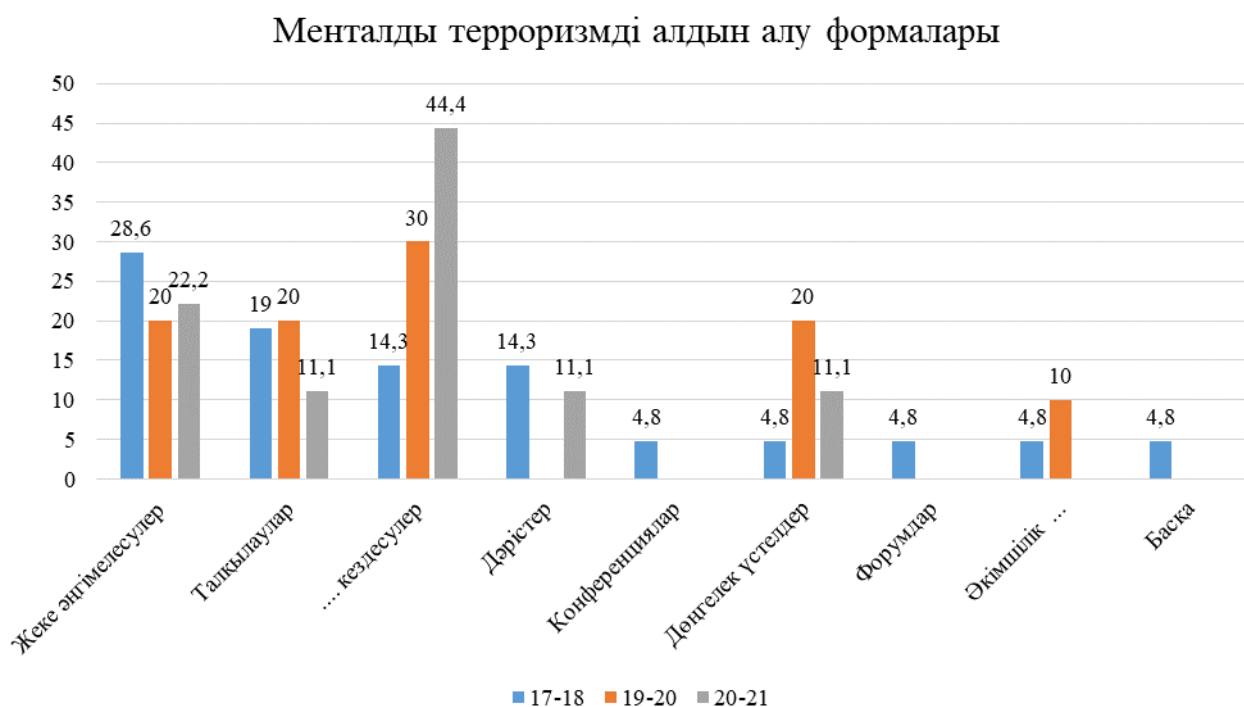

3-диаграммада алдын алу жұмыстарының тиімді формалары көрсетілген. Атап айтқанда, менталды терроризмді алдын алу бойынша жұмыстардың ең тиімді формалары жас санаттары бойынша ерекшеленеді:

- 17-18 жастағы студенттер үшін ең тиімдісі: жеке әңгімелесу, пікірталас және шағын топтардағы талқылаулар (3-диаграмма);

- 19-20 жастағы студенттер үшін ең қолайлысы: дөңгелек үстелдер, құқықтық салдарлар мен тәуекелдерді талқылауға мүмкіндік беретін құқық қорғау органдары өкілдерімен кездесулер;

- 20-21 жастағы студенттер үшін ұсынылады: медиа сауаттылық саласындағы мамандармен, құқық қорғаушылармен және сарапшылармен ашық диалогтар, бұл UNESCO-ның жастар арасында цифрлық сыни төзімділікті дамыту қажеттілігіне баса назар аударатын ұсыныстарымен расталады [23].

3 диаграмма – Менталды терроризмді алдын алу формалары

Әдістемелік ұсыныстар.

Деректерді талдау негізінде алдын алу жұмыстарының келесі бағыттары ұсынылады.

Ақпараттық диагностика: студенттердің мазасыздық, индуктивтілік және медиасауаттылық деңгейін тұрақты мониторингтеу (анкеталарды ұйымдастыру, онлайн сауалнамалар, топтық бақылау арқылы).

Психологиялық-педагогикалық бағыттау: динамикалық бақылау тобындағы адамдармен жеке консультациялар, кураторлық сағаттар, кейс-дебаттар, сондай-ақ сыни ойлау мен эмоционалдық тұрақтылықты дамытуға бағытталған тренингтер өткізу.

Ақпараттық-қауіпсіз білім беру ортасын құру. Цифрлық гигиена, медианы сынау, жалғандық пен насихатты тану бойынша шағын курстар мен интерактивті семинарларды енгізу. Контенттің өзектілігі үшін Telegram-боттарды немесе Google-формаларды пайдалану.

Деструктивті әсерлерге төзімділікті дамыту. Мағына түсіну, өзін-өзі бағалау, өзін-өзі реттеу тақырыптарын өзін-өзі тану және психология курстарына біріктіру. Эсселер, топтық пікірталастар, жобалық қызмет арқылы жеке рефлексиямен жұмыс істеу.

Пәнаралық тәсіл. Менталды терроризм және медиа қауіпсіздік тақырыптарын педагогика, философия, өзін-өзі тану, құқық, әлеуметтану және мәдениеттану пәндерінің мазмұнына енгізу. Ғылыми студенттік клубтар мен жобалық топтарды қолдау.

Қорытынды.

Ақпараттық-психологиялық қысымның бір түрі ретінде менталды терроризм студенттік жастардың жеке басының және құндылықтарының қалыптасуы үстіндегі санасына елеулі қауіп төндіреді. Жүргізілген зерттеу осалдықтың негізгі көздерін анықтауға мүмкіндік берді және бұл сыни ойлау мен медиа сауаттылықтың жеткіліксіз деңгейі ғана емес, сонымен қатар білім беру ортасының идеологиялық және психологиялық манипуляцияларға төзімділікті қалыптастыруға әлсіз әсері. Алынған деректер педагогтардың қызметіне студенттік жастардың жас және когнитивтік ерекшеліктеріне бағытталған жүйелі профилактикалық жұмысты енгізу қажеттігін көрсетеді. Ұсынылған әдістемелік ұсыныстар статистикалық талдаудың, эмпирикалық бақылаулардың және теориялық тұжырымдамалардың, соның ішінде жеке тұлғаның психоаналитикалық моделінің нәтижелеріне негізделген. Студенттердің ішкі тұрақтылығын қалыптастыру, өз-өзінің рефлексия мен ақпараттық мәдениетін дамыту қазіргі таңдағы менталды қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі шарттары болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Аймагамбетова О.Х., Казиханов Б.М., Мадалиева З.Б. [и др.]. Психофизиологическое исследование подверженности студентов радикалистским настроениям с помощью полиграфа: монография. Алматы: Қазақ университеті, 2023. - 213 с. ISBN 978-601-04-6337-0.

2. Бек У. Общество риска: на пути к другому модерну. Пер. с нем. - М.: Прогресс-Традиция, 2000. - 384 с. ISBN 5-89826-084-1. [Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity. London: SAGE, 1992]. Obshchestvo riska: na puti k drugomu modernu / per. s nem. [Beck, U. Risk society: towards a new modernity / transl. into Russian]. Moscow: Progress-Tradition, 384 p. (in Russian)

3. Кастельс М. Власть коммуникации. Пер. с англ. - М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2016. - 590 с. ISBN 978-5-7598-1446-9.

[Castells M. Communication Power. Oxford: Oxford University Press, 2009. - 571 p. ISBN 978-0-19-956704-1].

4. Морозов Е. Интернет как иллюзия: Темная сторона интернет-свободы. Пер. с англ. - М.: Альпина нон-фикшн, 2011. - 464 с. ISBN 978-5-91671-088-5. [Morozov E. The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom. New York: PublicAffairs, 2011. - 432 p. ISBN 978-1-58648-874-1].

5. Aimaganbetova O., Lashkova Y., Madaliyeva Z., Zakaryanova S., Sadvakassova Z., Kassen G. Youth's Disposition of Radicalism in a Poly-Ethnic and Poly-Confessional Society from the Perspective of Tolerance/Intolerance // Journal of Ethnic and Cultural Studies. – 2023. – Vol. 10, No. 1. – P. 141–164. DOI: 10.29333/ejecs/1155.

6. Бауман З. Текущая современность. Пер. с англ.; под ред. В.И. Куренного. - М.: Логос, 2008. - 240 с. ISBN 978-5-98704-298-0. [Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2000. - 228 p. ISBN 0-7456-2410-X].

7. Erhardt D., Hinshaw S.P. Initial sociometric impressions of attention-deficit hyperactivity disorder and comparison boys: Predictions from social behaviors and from nonbehavioral variables//Journal of Consulting and Clinical Psychology. – 1994. – Vol. 62, No. 4. – P. 833–842. DOI: 10.1037/0022-006X.62.4.833.

8. Карсон Р.С., Батчер Дж.Н., Минека С. Аномальная психология. 11-е изд. - СПб.: Питер, 2004. - 1167 с. ISBN 5-94723-592-6. [Carson R.C., Butcher J.N., Mineka S. Abnormal Psychology and Modern Life. 11th ed. Boston: Allyn & Bacon, 2000. - 816 p. ISBN 0-321-04944-5].

9. Fikkers K.M., Piotrowski J.T., Weeda W.D., Vossen H.G.M., Valkenburg P.M. Double Dose: High Family Conflict Enhances the Effect of Media Violence Exposure on Adolescents' Aggression // Societies. – 2013. – Vol. 3, No. 3. – P. 280–292. DOI: 10.3390/soc3030280.

10. Nurmukhanbetov A.L., Zakaryanova Sh.N., Karaulova A.M., Adilova E.T. On the Issue of Prospects for the Use of Polygraph in Kazakhstan // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology Series. – 2021. – No. 2(135). – P. 300–307. DOI: 10.32523/2616-6895-2021-135-2-300-307.

11. Twenge J.M. iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy – and Completely Unprepared for Adulthood and What That Means for the Rest of Us. New York: Atria Books, 2017. - 352 p. ISBN 978-1501151989. (Рус. пер.: Твенге Дж.М. iПоколение. - М.: Астрель, 2018. - 352 с.).

12. Han B.-C. The Burnout Society. Stanford, CA: Stanford University Press, 2015. - 72 p. ISBN 978-0804786035. (Рус. пер.: Хан Б.-Ч. Общество усталости. Пер. с нем. - М.: Логос, 2021. - 112 с. ISBN 978-5-98704-663-6).

13. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. New York: PublicAffairs, 2019. - 704 p. ISBN 978-1610395694. (Рус. пер.: Зубофф Ш. Эпоха капитализма

наблюдения: Битва за будущее человечества на новой границе власти. Пер. с англ. - М.: Эксмо, 2021. - 704 с. ISBN 978-5-04-117639-9).

14. Freud S. The Ego and the Id. Trans. J. Riviere. London: Hogarth Press, 1927. - 63 p. (Рус. пер.: Фрейд З. Я и Оно. Пер. с нем. И.Д. Ермаковой. - М.: АСТ, 2021. - 160 с. ISBN 978-5-17-118592-9).

15. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. Millbrae, CA: Insight Assessment, 2011. - 25 p. (Рус. пер.: Фасиоун П.А. Критическое мышление: что это такое и почему это важно. Пер. с англ. Е.Н. Волкова. - М.: Insight Assessment, 2011. - 25 с.).

16. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. 4th ed. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2021. - 384 p. ISBN 978-1538134940. (Рус. пер.: Пол Р., Элдер Л. Критическое мышление: Инструменты для овладения своим обучением и жизнью. Пер. с англ. - М.: Альфа, 2012. — 384 с. ISBN 978-5-9922-1234-5).

17. Chandler D., Munday R. A Dictionary of Media and Communication. Oxford: Oxford University Press, 2011. - 480 p. ISBN 978-0-19-956875-8. (Рус. пер.: Чандлер Д., Мандей Р. Словарь медиа и коммуникации. Пер. с англ. - М.: Оксфорд Юниверсити Пресс, 2011. - 480 с. ISBN 978-5-9614-1814-0).

18. Ливингстоун С. Медиаобразование и медиаграмотность: вызовы цифрового века//Вопросы образования. – 2018. – № 2. – С. 45–60. DOI: 10.17323/1814-9545-2018-2-45-60. (Orig.: Livingstone S. Internet Literacy: Young People’s Negotiation of New Online Opportunities // The Communication Review. – 2008. – Vol. 11, No. 3. – P. 265–286. DOI: 10.1080/10714420802306856).

19. UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. Paris: UNESCO, 2013.-122 p. ISBN 978-92-3-001199-1. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000225606> (дата обращения: 04.06.2025).

20. Греков А.В. Информационная безопасность личности в условиях информационного общества//Вестник Тюменского государственного университета. – 2016. – № 4. – С. 84–90.

21. Рожин Л.И. Теоретические основы информационной безопасности личности // Вестник МГПУ. Серия: Педагогика и психология. – 2015. – № 2. – С. 112–118.

22. Карпов А.В. Психолого-педагогическая профилактика девиантного поведения обучающихся: учебное пособие. - М.: Академия, 2017. - 192 с. ISBN 978-5-7695-5463-1.

23. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners. Paris: UNESCO, 2021. - 110 p. ISBN 978-92-3-100453-4. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377064> (дата обращения: 04.06.2025). (Рус.пер.: ЮНЕСКО. Рамочная программа по информационной и медиаграмотности для преподавателей. – Париж: ЮНЕСКО, 2021. – 110 с.).

REFERENCES

1. Ajmagambetova O.H., Kazihanov B.M., Madaliev Z.B. [i dr.]. Psihofiziologicheskoe issledovanie podverzhennosti studentov radikalistskim nastroyeniyam s pomoshh'ju poligrafa: monografiya. Almaty: Kazak universiteti, 2023. - 213 s. ISBN 978-601-04-6337-0.
2. Bek U. Obshchestvo riska: na puti k drugomu modernu. Per. s nem. - M.: Progress-Tradiciya, 2000. - 384 s. ISBN 5-89826-084-1. [Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity. London: SAGE, 1992]. Obshchestvo riska: na puti k drugomu modernu / per. s nem. [Beck, U. Risk society: towards a new modernity / transl. into Russian]. Moscow: Progress-Tradition, 384 p. (in Russian)
3. Kastel's M. Vlast' kommunikacii. Per. s angl. - M.: Izdatel'skij dom Vysshej shkoly jekonomiki, 2016. - 590 s. ISBN 978-5-7598-1446-9. [Castells M. Communication Power. Oxford: Oxford University Press, 2009. - 571 p. ISBN 978-0-19-956704-1].
4. Morozov E. Internet kak illjuzija: Temnaja storona internet-svobody. Per. s angl. - M.: Al'pina non-fikshn, 2011. - 464 s. ISBN 978-5-91671-088-5. [Morozov E. The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom. New York: PublicAffairs, 2011. - 432 p. ISBN 978-1-58648-874-1].
5. Aimaganbetova O., Lashkova Y., Madaliyeva Z., Zakaryanova S., Sadvakassova Z., Kassen G. Youth's Disposition of Radicalism in a Poly-Ethnic and Poly-Confessional Society from the Perspective of Tolerance/Intolerance // Journal of Ethnic and Cultural Studies. – 2023. – Vol. 10, No. 1. – P. 141–164. DOI: 10.29333/ejecs/1155.
6. Bauman Z. Tekuchaja sovremennost'. Per. s angl.; pod red. V.I. Kurenogo. - M.: Logos, 2008. - 240 s. ISBN 978-5-98704-298-0. [Bauman Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2000. - 228 p. ISBN 0-7456-2410-X].
7. Erhardt D., Hinshaw S.P. Initial sociometric impressions of attention-deficit hyperactivity disorder and comparison boys: Predictions from social behaviors and from nonbehavioral variables//Journal of Consulting and Clinical Psychology. – 1994. – Vol. 62, No. 4. – P. 833–842. DOI: 10.1037/0022-006X.62.4.833.
8. Karson R.S., Batchner Dzh.N., Mineka S. Anormal'naja psihologija. 11-e izd. - SPb.: Piter, 2004. - 1167 s. ISBN 5-94723-592-6. [Carson R.C., Butcher J.N., Mineka S. Abnormal Psychology and Modern Life. 11th ed. Boston: Allyn & Bacon, 2000. - 816 p. ISBN 0-321-04944-5].
9. Fikkers K.M., Piotrowski J.T., Weeda W.D., Vossen H.G.M., Valkenburg P.M. Double Dose: High Family Conflict Enhances the Effect of Media Violence Exposure on Adolescents' Aggression // Societies. – 2013. – Vol. 3, No. 3. – P. 280–292. DOI: 10.3390/soc3030280.
10. Nurmukhanbetov A.L., Zakaryanova Sh.N., Karaulova A.M., Adilova E.T. On the Issue of Prospects for the Use of Polygraph in Kazakhstan // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology

Series. – 2021. – No. 2(135). – P. 300–307. DOI: 10.32523/2616-6895-2021-135-2-300-307.

11. Twenge J.M. iGen: Why Today's Super-Connected Kids Are Growing Up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy – and Completely Unprepared for Adulthood and What That Means for the Rest of Us. New York: Atria Books, 2017. - 352 p. ISBN 978-1501151989. (Rus. per.: Tvenge Dzh.M. iPokolenie. - M.: Astrel', 2018. - 352 s.).

12. Han B.-C. The Burnout Society. Stanford, CA: Stanford University Press, 2015. - 72 p. ISBN 978-0804786035. (Rus. per.: Han B.-Ch. Obshhestvo ustalosti. Per. s nem. - M.: Logos, 2021. - 112 s. ISBN 978-5-98704-663-6).

13. Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. New York: PublicAffairs, 2019. - 704 p. ISBN 978-1610395694. (Rus. per.: Zuboff Sh. Jepoha kapitalizma nabljudenija: Bitva za budushhee chelovechestva na novoj granice vlasti. Per. s angl. - M.: Jeksmo, 2021. - 704 s. ISBN 978-5-04-117639-9).

14. Freud S. The Ego and the Id. Trans. J. Riviere. London: Hogarth Press, 1927. - 63 p. (Rus. per.: Frejd Z. Ja i Ono. Per. s nem. I.D. Ermakovoj. - M.: AST, 2021. - 160 s. ISBN 978-5-17-118592-9).

15. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. Millbrae, CA: Insight Assessment, 2011. - 25 p. (Rus. per.: Fasioun P.A. Kriticheskoe myshlenie: chto jeto takoe i pochemu jeto vazhno. Per. s angl. E.N. Volkova. - M.: Insight Assessment, 2011. - 25 s.).

16. Paul R., Elder L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. 4th ed. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2021. - 384 p. ISBN 978-1538134940. (Rus. per.: Pol R., Jelder L. Kriticheskoe myshlenie: Instrumenty dlja ovladenija svoim obucheniem i zhizn'ju. Per. s angl. - M.: Al'fa, 2012. — 384 s. ISBN 978-5-9922-1234-5).

17. Chandler D., Munday R. A Dictionary of Media and Communication. Oxford: Oxford University Press, 2011. - 480 p. ISBN 978-0-19-956875-8. (Rus. per.: Chandler D., Mandej R. Slovar' media i kommunikacii. Per. s angl. - M.: Oksford Juniversiti Press, 2011. - 480 s. ISBN 978-5-9614-1814-0).

18. Livingstoun S. Mediaobrazovanie i mediagramotnost': vyzovy cifrovogo veka//Voprosy obrazovanija. – 2018. – № 2. – S. 45–60. DOI: 10.17323/1814-9545-2018-2-45-60. (Orig.: Livingstone S. Internet Literacy: Young People's Negotiation of New Online Opportunities // The Communication Review. – 2008. – Vol. 11, No. 3. – P. 265–286. DOI: 10.1080/10714420802306856).

19. UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. Paris: UNESCO, 2013.-122 p. ISBN 978-92-3-001199-1. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000225606> (data obrashhenija: 04.06.2025).

20. Grekov A.V. Informacionnaja bezopasnost' lichnosti v uslovijah informacionnogo obshhestva//Vestnik Tjumenskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2016. – № 4. – S. 84–90.

21. Rozhin L.I. Teoreticheskie osnovy informacionnoj bezopasnosti lichnosti // Vestnik MGPU. Serija: Pedagogika i psihologija. – 2015. – № 2. – S. 112–118.

22. Karpov A.V. Psihologo-pedagogicheskaja profilaktika deviantnogo povedenija obuchajushhihsja: uchebnoe posobie. - M.: Akademija, 2017. - 192 s. ISBN 978-5-7695-5463-1.

23. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners. Paris: UNESCO, 2021. - 110 p. ISBN 978-92-3-100453-4. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377064> (data obrashhenija: 04.06.2025).

(Rus.per.: JuNESKO. Ramochnaja programma po informacionnoj i mediagramotnosti dlja prepodavatelej. – Parizh: JuNESKO, 2021. – 110 s.).19. UNESCO. Media and Information Literacy: Policy and Strategy Guidelines. Paris: UNESCO, 2013. — 122 p. ISBN 978-92-3-001199-1. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000225606> (data obrashhenija: 04.06.2025).

20. Grekov A.V. Informacionnaja bezopasnost' lichnosti v uslovijah informacionnogo obshhestva // Vestnik Tjumenskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2016. – № 4. – S. 84–90.

21. Rozhin L.I. Teoreticheskie osnovy informacionnoj bezopasnosti lichnosti // Vestnik MGPU. Serija: Pedagogika i psihologija. – 2015. – № 2. – S. 112–118.

22. Karpov A.V. Psihologo-pedagogicheskaja profilaktika deviantnogo povedenija obuchajushhihsja: uchebnoe posobie. — M.: Akademija, 2017. — 192 s. ISBN 978-5-7695-5463-1.

23. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Educators and Learners. Paris: UNESCO, 2021. — 110 p. ISBN 978-92-3-100453-4. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377064> (data obrashhenija: 04.06.2025). (Rus. per.: JuNESKO. Ramochnaja programma po informacionnoj i mediagramotnosti dlja prepodavatelej. – Parizh: JuNESKO, 2021. – 110 s.).

Madyar Rsaev, doctoral student, Farabi University, Almaty, Kazakhstan, mk.rsaevi@mail.ru

Aigul Bulatbayeva, doctor of pedagogical sciences, associate professor, Farabi University, Almaty, Kazakhstan, a.bulatbaeva@yandex.ru

DIGITALIZATION AND GLOBALIZATION AS A FACTOR IN THE FORMATION AND DIRECTING OF MENTAL TERRORISM ON YOUTH

Abstract. The article examines the specific features of the formation and influence of mental terrorism on the consciousness of university students in the context of digitalization and globalization, when information and communication technologies act not only as tools of education but also as channels of destructive impact. Based on empirical research involving about four hundred students from four Kazakhstani universities, the study identifies socio-pedagogical,

psychological, and cultural factors that increase youth vulnerability to information and psychological manipulation. Differences in the level of perception and resistance to destructive influences depending on age are revealed, while statistical data are analyzed and compared with contemporary theoretical approaches. Special attention is paid to the insufficient development of critical thinking, media literacy, and self-awareness skills, which intensify the risk of exposure to mental terrorism. The scientific novelty of the study lies in the presentation of a methodological model of socio-pedagogical prevention aimed at students and including practical recommendations for academic advisors and university instructors. The proposed model is applicable in the educational environment and can serve as a basis for preventive programs. The results obtained are significant not only for strengthening national security but also for ensuring resilience and social adaptation of youth in the international educational space.

Keywords: digitalization, globalization, mental terrorism, university students, information security, critical thinking, media literacy, self-awareness, national security, socio-pedagogical prevention.

Мадьяр Рсаев, докторант, Farabi University, Алматы, Казахстан, mk.rsaevi@mail.ru

Айгуль Булатбаева, д.п.н., ассоциированный профессор, Farabi University, Алматы, Казахстан, a.bulatbaeva@yandex.ru

ЦИФРОВИЗАЦИЯ И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ И ВОЗДЕЙСТВИЯ МЕНТАЛЬНОГО ТЕРРОРИЗМА НА МОЛОДЕЖЬ

Аннотация. В статье рассматриваются особенности формирования и воздействия ментального терроризма на сознание студенческой молодежи в условиях цифровизации и глобализации, когда информационно-коммуникационные технологии становятся не только инструментом обучения, но и каналом деструктивного влияния. На основе эмпирического исследования, охватившего около четырехсот студентов из четырех казахстанских вузов, выявлены социально-педагогические, психологические и культурные факторы, усиливающие уязвимость молодежи к информационно-психологическим манипуляциям. Показаны различия в уровне восприятия и сопротивления деструктивным воздействиям в зависимости от возраста, проанализированы статистические данные и сопоставлены с современными теоретическими подходами. Отдельное внимание уделено проблеме недостаточного развития критического мышления, медиаграмотности и навыков самопознания, что повышает риск вовлечения молодежи в поле ментального терроризма. Научная новизна исследования заключается в представлении методической модели социально-

педагогической превенции, ориентированной на студентов и включающей практические рекомендации для кураторов-эдвайзеров и преподавателей вузов. Предложенная модель применима в образовательной среде и может быть использована для разработки профилактических программ. Полученные результаты имеют значение не только для укрепления национальной безопасности, но и для обеспечения устойчивости и социальной адаптации молодежи в международном образовательном пространстве.

Ключевые слова: цифровизация, глобализация, ментальный терроризм, студенческая молодежь, информационная безопасность, критическое мышление, медиаграмотность, социальная адаптация, национальная безопасность, социально-педагогическая превенция.

Қабылданған күні: 2025 жылғы 20 қыркүйек

Рецензиядан өткен күні: 2025 жылғы 01 желтоқсан

Мақұлданған күні: 2025 жылғы 12 желтоқсан